

काशी फौज

काशीवं लंगाम

मुक्तिः तिळो

मेसरीवे संयादक

आगरकरांनो विद्यार्थी दग्धेतब स्वतः होऊन लोकशिहाणा साठी बाहुन घ्याक्यावे ठरविले होते. त्यामुढे ग्र. ५. पूर्ण इट्याबरोबर ते न्यू इंग्लिश सूखला बाजन मिळाले आणि त्याठिकाणी शिहाक महणून कामगिरी करत असहाना आपण उखलेल्या घ्येयाला बाहुन घेण्यास त्यांनी सुखालही केलो. परंतु तरीकेलोळ त्यांन्या मनाला ह्ये त्या प्रमाणात समाधान लाभत नव्हते. यावे कारण असे की, शाब्द इलालो ठरी ते लोकशिहाणावे पुढी अंग होते. शाब्देया शिहाणांगां पाक कुळावाच संपर्क केलो. ठेक्का ' पोरांना ' शिखावला शाब्द, तसे ' धोरांना ' शिखावलांचा वृद्धिश शाठण्यावे न्यू इंग्लिश सूखल्या बालकांनी ठरविले. यादून १००१ साली भेसरी-भराठा ही यावे निषाळो.

इ.स. १००१ साली भेसरी सुरु इलाला त्यावेळी टिळ्क हे भेसरीवर्हे नव्हते तर ते ' भराठा ' कार होते. परंतु टिळ्कावे नाव भेसरीगांवे झासे काहो निगडिल हातेगाहे की जणू काहो टिळ्कवे भेसरीवे संयादक होते असे बाटावे. भेसरीन्या सुरुवातीन्या सात कठांन्या कागात (१००१ ते १००८) गोपाळ गणेश आगरकर हे भेसरीवे संयादक होते. त्या सात कठांन्यात कागात टिळ्कानीही आपले काहो विवाह आणि काहो लेणन भेसरीमधूम केलेले आहे. परंतु ते फारव अल्प प्रमाणात होते याची बाणीव अनेकांना असूल नाहो. गोपाळ गणेश आगरकर हेव भेसरीवे पहिले संयादक होते. आगरकर संयादक अस्तानान्या कारबिंदोळोळ भेसरीवे झोकसे अंक आवही आपणास पहाव्यास मिळाल. परंतु त्या अंकांन्या आधाराने त्या कागातील भेसरीवे स्वरूप कृष्णप्रकारवे होते हे बाणून घेण्यावा प्रयत्न न्या प्रमाणात व्हायला पाहिले त्या प्रमाणात जालेला दिसून येते नाहो. गोपाळ गणेश आगरकरांवी फारव घोडी वर्ती अन्यासांना अप्पल्ला डाढे. वरिष्ठ

लेखांपैको कोणीहो आगरकर्त्तव्या संयादकोय कारकिक्रियेभएसोये मूँड अं
पाहुन त्यानो भेसोये संयादक महेन भेल्या कामगिरीये मूल्यमापन भेल्याये
आठव्य नाहो. त्या कागठोल ठिक-आपरकर्त्तव्यातोल कठेदासंघो आव हो
बैच यैरसम्ब प्रवलित आहेत. अंहा अभा परिस्थितील आपरकर्त्तव्या कागठोल
भेसोया अस्यास कल आणि त्याज्यातोल विवाराव्या साभाये त्या कागठोल
भेसोये स्वत्य आणि धोरण कराप्रकार्ये होते हे पहाणे आव अक उते. तसेच
भेसोयाव संस्थापकांपैको टिळ व आपरकर्त्तव्याक्षये निर्माता इत्यालेल्या
कठेदांवो वस्तुनिळिठ भीमासा करणे अत्यंत आवश्यक आहे.

भेसोये प्रारंभीये स्वत्य :

१ वानेशारी, १००। तोयो भेसोयी सुस्वार इत्याती. मूँड प्रसिद्धदो
प्रकावर सहा-साठ बणांव्या सहा होत्या परंतु 'मराठा' 'हा पशाये ठिळ हे
कावदार संयादक आणि 'भेसो' 'हा पशारिता आपरकर हे कावदार संयादक
असाप्रकार्यो व्याप्त्याहो ठरेलो होतो. 'भेसो' 'वो वो द्वेशपत्रिका होतो
त्यावर विष्वृणकर, ठिळ, आपटे, आपरकर, नाम्बोदी, डी. गणेश कुण्डा
यदै अभा सहा बणांव्या सहा होत्या. 'भेसो' हे नाव त्वासाठो 'स्थिती
नो रे दब्या 'हा न्होक ठेवून वरील नावाये बठमानयन निळक महाराष्ट्र पाडोठ
येत्या १००। साळव्या आरंभापासून दर मंजुरारी काठण्याचा विवार वरील सहा
मंडळीनो भेता आहे.^१ असे द्वेश पश्यात रुठले आहे. ठेश प्रकावर ज्या
फ्हारणांव्या सहा होत्या त्या स्वी प्रसिद्धदो स आभेल्या कुळयांव्या असल्या
कारणाने ठोकाव्या क्षामध्ये एकाकार्या विस्तास निमणि व्यावा आणि पशाये
वज्ञ दाढावे उशाप्रकार्या देणे असल्यावे व त्यावेळी वा पशात्वन ऐसे लिह असे
वज्ञनाही त्या सहा बणांनो फिले असल्यावे वापराव आपटे यांनो कोळापूर
प्रकारणावालव्या अटल्यात ज्ञानी देताना न्हूळ भेते होते.^२ भेसोयाव्या सुस्वारोव्या

बाब वर्गांव्या का भारीलि कोणता मळूर कोणार्का आहे हे अमुळ सर्विता ऐसे
अशाक्य असेहे तरी या पशामध्ये इस्तेल्या बाढारौठोबास्त आणि त्यातोल
आशयाबास्त व्यावर्गा ऐसावे लेक कोण आहेत हे ठारविटा ऐसे. ऐसरी
पहिल्याने सुरु इाला त्यावेडो त्यावे स्वप्न माघारणापणे पुढीलग्नमाणे होते.
त्यात तोन आठिले, स्फूट रक्का, कर्त्त्वान्वार पश्चिमाहा, इत्युत्ते वर्षे मळूर
मेत असे.^१ केसरी निधन्यास सुख्खार इाल्यानंतर पहिल्या दोन वर्गांव
विष्णुवृक्षाकांनी पुळकड लिहिले,^२ या प्रा. न.र. फारक यांव्या विधानास
वस्तुस्थितीवा बाधार नस्त्यावे प्रश्यात संशोधक डा. य.दि. फळके यांनी साधार
स्फूट केले आहे.^३ कारण ४ बाजेशारी, १९०१ ला केसरी सुरु इाला आणि
ता. १७ मार्च १९०२ रोजी विष्णुशास्त्री विष्णुवृक्षाकांवे निधन इाहे.^४ याप्रमाणे
ऐसरी निधन्यानंतर विष्णुशास्त्री हे फक्त सखा वर्गाचे इव्वर दोहे. शिवाय
या आपल्या सखा वर्गांव्या कारकोदीर्घ्ये देहोल झावे वेळो तुका निवापेशा
बास्त न लिहिल्यावा त्यांवा शिरस्ता होता असे दासविणारा पुरावा सापडवा.
कारण शास्त्रोबोवांव्या कृकृतंत त्यांव्या बाहत्याने पाठविल्या पशाव्या
ठत्तरादास्त ऐसरीकर्ते म्हणवारा की, ^५ शास्त्रोबोवा जिंव असताना अथ्यासून
इतिपर्यन्त ऐसरी यांव्याव ऐसणीने पन्ह निधन असे नाहे. शास्त्रोबोवांव्या
इालवा ऐसरीव एक निर्बंध असे आणि तो बहुशः पहिला.^६ त्यावरमाणे केसरी
सुरु इाल्यानंतर पहिल्या दोन वर्गांव्या काडाठ शास्त्रोबोवांव्या शिवाय आपटे,
नामबोशी, वासुदेवराव केळर आणि योद्दे हे केसरीमध्ये अमुळमृत लिहिल होते.
त्यावरमाणे कोहापूर प्रकरणातून टिळ-आगरकर डोंगरीवो शिशा खोगीत
असतानाव्या काडमध्ये या त्यांव्या सहका-यांनोव ^७ मराठा ^८ आणि ^९ केसरी ^{१०}
या बृद्धवांना मळूर पुरविला आणि वेळ निशाकूल नेतो. डोंगरीव्या तुसंगातून
आगरकर, टिळावी सुका इाल्यानंतर मात्र आपटे यांवा बृद्धवांव्या लिलाणा-
क्कील झोटा फारव कमी इाल्यावे दिल्ले. त्यातही केळर आणि नामबोशी हे
दोघे प्रामुळ्याने ^{११} मराठा ^{१२} या पशामध्ये लिहिल राहिले. त्यामुळे केसरीवा मार
प्रामुळ्याने आगरकरांवरव पडला होता. आगरकरांनो केसरीवा अंकामध्ये वरेवशी

तिराण केत्यावे दिसून ऐसे. शिवाय त्यांवे हे तिराण विष्णु विठायावरते होते. इतिहास, अंगास्त्र आणि निव्वळ सामाजिक विठायावर आगरकर लिहित होते. अशाप्रकारचा अमेंबा सम झालेला दिल्ली परंतु तो बरोबर नाहो. कारण ऐसारीकच्ये 'प्रतिनिधित्व राजसत्ता' या सारख्या राजकीय विठायावर देशील त्यांनी लेखमात्रा तिहिलेल्या आहेत आणि ते सर्व ऐसे हे आगरकरांच्या हातवेब असावेल असे लेखनाऱ्या गोलीवर्ण आणि त्यातील विचारांच्या मांडणीवर स्फुट दिसते. त्यावरमाणे शास्त्रीवर्णाऱ्या ह्याठीत आणि त्यांच्या मृत्यूंतराहो वाह. म्हीन विठायावर देशील आगरकरांनी तिहिले दिसून ऐसे. कारण 'वाच,' 'वान,' 'क्षी आणि काच्य' या विठायांवरे ऐसारीतील लेख आपण स्वतः तिहिले झस्त्यावे आगरकरांनी आपल्या एका ज्ञासपौ प्राप्त म्हणाल्यावे दिसून ऐसे.^७ ठेण्हा याप्रमाणे सर्व दृष्टीने विचार करू असलेला आपणाला हे दिसून ऐसे को ऐसारी या पशातील बराबरा मल्हूर संवाद^८ आगरकर हेब तिहित असल्यामुळे सृत्वातील्या सहा-साठ वर्डांतील ऐसारीच आगरकरांचा ऐसारी म्हणाणे ठरित ठोल. त्यांच्याव कारकिदित ऐसारीवा आकार व जप बाढळा.

सामुदायिक संवादकीय धोरण :

ऐसारीच्या प्रारंभीच्या कागाठ आगरकरांवे आपल्या क्षर सहका-यांवरीवर काही प्रकरणांमध्ये कलमेद झाले असले तरी त्यांनी ऐसारीमध्ये जी काहो सर्व मांडली ती त्यांवी फक्त्यांनी नव्हतो ठर त्यांच्या बरोबरव न्यू इंगिटन सूचिच्या आणि ऐसारी व याठा पांच्या इतर संस्थापकांवी मुळदा होतो. ऐसारी आणि याठा या पांच्ये आगरकर आणि टिळ संवादक असले तरी व्यक्तिश्वर ते दोघे त्या दोन पांच्ये धोरण ठरकित नव्हते ठर ते सामुदायिकरित्या ठरकिले बाबत होते. या दोनको पांच्ये तिराण हे खांच्या न्यूमेलून गेल्यानंतरव ते त्या परामध्ये सर्व भावी अपोरण को योग्य या सर्व गोठटीचा निर्णय मेला बाबत झोता. त्या आपलेल्या मल्हूरास सर्ववरण काबदार असायले. ऐसारीच्या खल्याकिंवाची अमित्राय देणारा तात्यासादृव ऐकरांनी म्हळे आहे को, 'संवादित विठायांवी, ऐसन्याईद्युतीव व

અનેક સ્વભાવિતાબો વિવદી યા પદ્ધિલ્યા કર્તાંનિ દિશૂન મેટે બલલ્યાસુધે સ્થાબર નિર્ણાયક અથા કોળત્યાહો વિશિષ્ટ સ્વભાવા છાપ પહેલો દિશું નાખુંના બ સંયાદકોય ઝૌરણાઠ તો એક સંસુદ્ધ પાંચભાવો ક્ષમી હોઠી ઝોલ મહણાયે લાગે. પ્રાર્થની ઓસે હોળારાચ યણ દુસ-યા-ઠિસ-યા કર્તાંપદ્ધતન હા પ્રભાર હસ્તુદુઃખો હોળ લાયઠા.^{१०} મેલારાની હે વે સહ વ્યાસ મેલેદે ગાડે તર હે વસ્તુસ્વિશીઠા ધન ગાડે ઓસે મહણતા મેલે નાહો. સંસુદ્ધ પાંચભાવો ક્ષમો હે મેસરીએ સ્વાચ્છ ફસ્લ પદ્ધિલ્યા કર્તાંનિ નાખુંને તર ૧૦૦૬ સાલના ઝોરોપથેનું હે કાચમ ડેવણ્યાબો ઝાપણ મેસરીન્યા સૂઢ ઠસ્યાદકાંનો મેલો હોઠી યાબાબલે અનેક પુરાયે મેસરીન્યા વિવિધ કંકાનું પહાબધાસ પિલાઠ.

૩.૪. ૧૦૦૧ સાઠો ટિન્ન ગાણિ બાયરકાર ઠોંસરીન્યા તુલ્યાઠ શિશ્યાઠ કાટોઠ બસ્તાના ત્યા કાલાબ્ધીયાયે મેસરી બાઠવિણાસાંની બાબાબ્ધીઠ મેલેઠે સ્થાન્યાદળ હો લ્યાઠ પેણ્યાદારસે ગાડે.^{૧૧} બાસ્ત્રોબોચા મેસરીસ સુદ્ધીને સોદૂન મેલે. ટિન્ન-બાયરકાર બાંસ બોડા બેઠ મેસરીબો સેચા કંઠા ગાલો નાહો. નામસોશો બ આપટે બાંસ ઇતા કાહો ડફનણો બાલ્યા બ ત્યંજાહો મેસરીશો બોડાફાર સંઘ ઓસેઠ તર તો સુઢા મહણું મેસરી બંદ કરણ્યાને કારણ નાહો. સિંધા ત્યાયે બાઠોઠાહો કાહો ક્ષી હોળાર નાહો....મેસરી, મરાઠા, ચ્યુ હંગિલશ સ્ફૂર્લ ક્રીઠે ક્ષીચાસું હોઠે બ સર્વ ઠસ્યાદકાંયે સંપત્તી શિશ્યાય હોઠ નાહો હે તોંકાંનો પૂર્ણ સમબાયે. ^{૧૨} ત્યાચ બરોબર બાયરકાંનો ફ્રોલ સ્વતઃ ૧૦૦૪ સાઠો બસે મહણેલે ગાડે કો, ^{૧૩} મેસરીબર ટોકા બાણ્યાઠ દુષ્રે પદ્ધતે બાળાનો એક કૂક ભરતાઠ તો બણી કો કાચાને ડેવિલ્યા બાબદારીચા બોચા છલવિણ્યાને કામ કાબ્યાદ માથી મારલેલે બલ્લ્યાસુધે મેસરીઠ પેણારો સલે હે એકબોચ ગાડેઠ ઓસે સમજાઠ...મેસરીઠ કોળતાહો અસાધારણ લેન પેણ્યાફૂલો મેસરીશો સંઘ બલ્લ્યા ભોકાઠ ત્યાબો ગાધી ક્ષી હોમન દિશા ઠરાબો લાયઠે. મેઠાસાસ મેલેલ્યા બાસ્ત્રોબોચાસ સિંધા તુલ્યાઠ મેલેલ્યા બાયરકાસ યા નિયમાને ઠલ્લ્યાસ કરતા આછે

नाही किंवा ऐणार नाहो.”¹⁰ ठेंहा याप्रमाणे भेसरीवे धोरण फक्त भेसरीब्या संयादकाताच ठावता ऐल नव्हेहे ठर ठी क्वाबदारी हो सर्वानुसारे पार पाठाक्षाबो असे ठाविले होते डगो क्वालो भेसरीवे त्यामेहे संयादक सूर बळारक्षांनीच दिलेले आहे. बायरकरांप्रमाणीच भेसरीस बाबिसावे कर्ता लायले त्यावेढे झेणवे ॥ फेट्टारी, १९०९ याज्ञे भेसरील तिहिलेस्या लेळाठ स्वतः टिळांनीही सुखातीब्या कर्ताठ भेसरीवे धोरण सामुदायिकीत्या ठावले वाठ असे डगाप्रकारचे खाही दिलेले आहे. ” के. बागरका हे या पवावे काही कर्ता प्रमुळ बालक्षण्य होते. त्यापि भेसरी पवावे धोरण ठरविष्यावे कामी पश्चिम्यापासूनच इतर मंडळीचो सख्तामसल्ल अप्योजी पठल असे व घ्यावो ठापत असे.”¹¹ इ.स. १९०९ न्या अौरज्ञा ठम्याठ बाठविवाहास बंदी पाठण्यासाठी कायदा करावा की नाही या किंवाबर बाद निर्माण झाला. या किंवाबरवा बाद न्यावेढी बत्खं निर्माज्या परिस्थितीत आला ठेंहा या बागरकरांनी “ बादे बादे वायते बत्खवोधः ” हा लेळ भेसरी या पवाक्षे स्वतःन्या नावानिशी प्रक्रिय भेला. बराप्रमाणा लेळ बायरकरांनी स्वतः संयादक असलेल्या भेसरी या पवाक्षे स्वतःवे नाव घारून का तिहिला यावे स्पष्टटोकरण त्यांनीच भेले आहे. बागरका रुणठाठ, “ आता कोणास गळी रांका घ्यन्न इैडल की बायरकर इा भेसरीवा पहिटर असता त्याठा वाय.पन.बार. (य.ना. रानडे) प्रमाणी बापली सही ठोकून निंबं तिहिण्याचो हौस का झाली ? या झंकेसे समाधान पुढेले आहे को, नाव घारून लेळ बायरक्षाव काही मात्राक्षरी आहे असे बायरकरांस बिल्कुल बाठत नाही. पण बाठविवाहाब्या निठोघ साधनांकित्यांवे त्यांवे आणि त्याब्या किंवांवे किंवार तुक्त खल्यासुदे त्याठा या पवावे अलंकून कावे लायल आहे. याह्या किंवार मिर्तांनी आही आर्थिलेल्या समाईच ठोकावी क्वाबदारी प्रत्येकाकडे घोड्योडी बादून देण्यावा ठराव कम्प पाह्या याप्रमाणा भेसरीवे प्रकाशक्त्य ठेवले. त्यासुदे यहत्याब्या प्रमाणावर भेसरील पुढिटोरिकूल कुमासाठी वे अभिधाय कावयावे ते अर्धात मला एकूण असून निर्दान तीतील बहुतेकांस तरी पर्सं असले पाहिजेत व शेकडा १५३ बाबतील असलाठ. पण

यावळीठ माझा बांब्यागी वार गाण्याचा विशेष गाठ व तो आम्हा ठिकांसही फार महत्वाचा वाटल आहे.”¹¹ यावळ काही प्रभावावल आणखांची अविकल्प मर्यादेही हो ऐसरीच्या संवृत संपादकीय धोरणापेहा वेगठे होती व तो त्याना अत्यंत महत्वाची वाटल होती. हे स्पष्ट होते. सौ शिराणासंधी व वेहाम्बो कल्पारींच्या टिप्पणासंधी ३.८. १९७४ मध्ये ऐसरी गाणि मराठा या पर्वांठ वादक्षिण्याद इाडा ठरीसुद्दा त्यानंतर दोन कठांनी ऐसरीकारांनी ऐसरी व मराठा हो याई डै.ए.जी.सोयटीची महत्वाची असल्यावे नव्हूल मेले होते.¹² पुढे मिञ्चे १९७७ च्या भारतापासून माव ऐसरी-मराठा पर्वांच्या अविकल्पक मंडळीठोळ अंतर्गत नव्हूल ठोऱ्हे होते. त्यावे पठसाद ऐसरीच्या अलेक्ट्रोन ठेणू लागले. १० जून १९७७ च्या ऐसरीच्या अलेक्ट्रोन प्रथमव वाहोर काण्याठ गाले को, “इल्लोच्या ठाईक खेराठ ऐसरी-मराठ्यांशी संबंध नाही असे खोक गाले. त्या दिवशीव हो दोन याई ठाईक खेरावे आर्पन्स (कठ दर्शकिणारी) नाहोत असे झाले. ठाईक खेरांपैकी नाहींचा संबंध या पर्वांशी आहे. एकलयाच्या स्वांठ येणा-चा अलांची ज्ञावदारी सर्वांच्या माझ्याचार मारता येत नाही.”¹³ याचा असे असा होतो की ऐसरीवे संपादकीय धोरण गाण्याचा पूर्वांचा संवृत धोरणापेहा वेगेहे होऊ लागले होते.

धर्मकिळ वाद ट्राव्हियावे धोरण :

वास्तविक पहाडा ऐसरी गाणि मराठा या दोन्ही पर्वांच्या संस्था संसाधणांनी समाईक ठिकांसही सुह ऐता त्यावेळी देक्होळ सर्वव बाबळीठ त्यांच्यामध्ये एकम्ह द्यावे असे दिसून येत नाही. एकेव नव्हे तर न्यावेळी टिळ गाणि उगारका यांचो ऐती जमली ठेंव्हापासून त्या दोघांच्यामध्ये विशेषाठ: सापांचिक प्रस्तावना वाबळीठ क्लॅवेद होते हे स्वांना माझित आहे. त्यामुळे ऐसरीच्या सुखातोपासून नव्हून नव्हून घ्यावेदावे दर्शन द्यावे होते. परंतु तरी देक्होळ काही किमान वाबळीठ किंवा नव्हू ठिळटांबाब्ल त्यांच्यामध्ये एकम्ह असल्यामुळे शासुदागिरित्या निश्चित ऐसेचा

धोरणावाच पाठ्युताकृत केला गेल्यावे दिसून ऐ. या धोरणावे एक अत्यंत महत्त्वावे असे सूच होते आणि ते कणवे * नवीन नवोन मरे भेसरील ऐणाराच, त्यापि तो ठोळांबो मने न दुकाक्तील अशांतीने आणप्प्यावा भेसरीकार मापाकून प्रयत्न करतोळ. ^{११} तेहा याप्रमाणे काढो पृष्ठे पाठ्यावे सर्वांनीब सुरावातीला ठरविले होते याची बाणीच होते आणि म्हणूनच धर्मासारस्वा किंचियावारी घतवेदास भारण होतोल अशाप्रकाराची आपली वेगडी अशी मरे मांडण्यावे आगरकरांनो शक्क्यातो टाठप्प्यावाच प्रयत्न भेला दिसतो. * पारम्हङ्गिल ब्राह्मणे * या ठेता पानो पुस्तिकेवा शक्क्यादभनि भराना भेसरीकार म्हणताव को, * धर्मासंबंधी बाद भेसरील न भरावा असा कृज्ञातरी आमवा हेतु आहे. भारण धर्मासंबंधी आमो मरे पोहोचो उ-हेताईक असर्वामुळे.... ठोक तो स्वस्थणे फेणुण घेतोल को नाही याचा आम्हाता वरवसा नझो. याचाती स्था किंचित्कांठ आहो लक्ष्या पडलव नाही. ^{१२} त्याज्यानंतर वार कडीनो म्हणवे ११ तुटे, १४१ अंवा अंकाव * धर्मविवारात जिले होई तिले कमी लिहिण्यावा आमवा पहिल्यापासूनवा विवार * असल्यावे भेसरीकार सांपत्त्या दिसून ऐ.

याच भेसरीमध्ये धर्मकिंचित्कायक बाद न घाठण्यावे खाच्ये ताढून घेलेले बंधन झन्य ठिकाणी आगरकरांनो पाठ्यावे दिसून नाही. इ.स. १४१ अंवा वे महिन्यातोल पहिल्या पंधरवडयात डेन्नन कौलेजे लीहसैन इाढे त्यावेंडी रावडाहारू ज्ञानाई यांनो * दिंदुभ्यं आणि त्याचा प्रसार * या किंचियावर व्याख्यान दिले. त्यानंतर इाढेल्या बादकिंचिदात ठोकलिंयादी, कुटी, व रानडे या बछामंडीवरीवर आगरकरांनोही पाय घेला आणि नास्तिक पांचा वौरदार पुरस्कारही केला. याच आगरकरांवे हे कठ भेसरी-मराठा पांच्या संस्थाप्कावे मठ आहे या गेरसमवास यागा यितू नवे म्हणून भेसरीमध्ये पका स्फुटाद्वारे इ॒ नूमिळा स्पष्ट केलो. हो स्फूट सूक्ता मात्र सुर विठणुशास्त्री विप्रुणकरांन्या इतरी वाढते. त्यामुळे * रा.गो.ग. आगरकर यांनो आसंगिक अशा आवेजनवरात वरोल दोन्हो

वक्त्रांना (कुंठ व रानडे) बांना दटाविष्याव्या कृष्णोने उगी धीट खोलो केलो.”
अराप्रकारे वक्त्र ऐसरीव्या संपादकांबीच सामना केलेली आहे व झटले आहे,
“ ज्या अर्हो धर्मासंघी वाद घाऊयाची आम्हो इच्छा नाहो त्याक्षर्यो वरील
वाढाणांकी कोणाव्यावाही आम्हो ठिक कीरत नाहोत. परंतु आम्हांच असे
वाटते की, “ परमात्मा स्वस्यरोध, ” “ जीवात्मा स्वस्यनिष्ठि, ” “ किंतु यांतर
स्वस्यान, ” “ वपदुतात्मन्त्वे ” क्योरे पान्हो कृष्णोव्या पोहवाव्या आहेरे विषय
ज्यांवे त्याव्यार सोखून संवर्तन व संवाद आनंद करण्यासु कुरीप असे बगावे वे
वाढास्याण ते संपादकाविषयी संवादी अभिविक्षा परस्यद्विरोध टाळू
रांतिक्षम इटावे हे योरय आहे.”¹⁷

वरील प्रसंगात ऐवज तीनव महिन्यांनी “ अनुश्रूणा ” या किंतुयांवा
निंम तिहिं असाना किणुगास्त्रीनो प्रार्थना स्माववर आस्तुठ अनावश्यक
दोका केलो. प्रार्थना स्मावाची ट्याडी रिंवा अहेला अटाना गास्त्रीबोर्डानी
वादग्रस्त स्वस्याची क्षे अव्यक्त केली आणि त्यासुके यम आगामींनी देशीड
गास्त्रीबोर्डाहो कुरुत्याहो प्रकारवा मुळाहिवा न अटाना त्या ऐसावर संपादक
या नात्याने संस्कार केल्याशिवाय ते राहिले नाहीत. गास्त्रीबोर्डाव्या
धाक्क्या अंगुनो लिहिले आहे की, “ प्रार्थना स्माव या किंतुयावरील निंदा-
विषयी उगी वोडट सांगतात की, किणुगास्त्री यांनी निंम उपर्याकीता
पाठखून दिला असाता, तो ऐसरीवे पहिटा यि. आगरकर यांव्या पाहण्यात आता
तेंही त्यातील वरीच धर्मासंघी क्षे मि. आगरकर यांस पक्षां न घून ती उगीच
ऐसरी वर्तमानप्रवाठ ऐणे त्यांस वरे न वारून त्यांनी त्या निंदात वरीच बदला-
वदु कस तो शापला....किणुगास्त्री यांनी आपून आलेख्या निंदात वरीच
स्पांतर शालेले पाहून त्यांस काहोसे वाईट वाटले. परंतु वारवोषासु धस याम
कराव्यावे म्हणवे कसी स्थी असे इोणारव असे समझून ते तटाव राहिले. ”¹⁸
त्याच वरीवर प्रार्थना स्मावाची ट्याडी अणारे एक यश पाठवणाऱ्या
वाचकासही आगरकारांनो कमाकलेले आहे असे दिसून येते. ते तिहितात, “ बद्राव
कराव्याची म्हणवे पाहिवे त्या धर्माची अरता येईल. रामनामीव्या दिवशी

येथील तुळशीबाबोत बो पाट छातो त्यावरा पाहिजे तर हास्तरसाधान एक प्रंग्ठी करता येल. झर्णांची यवे लिहिणा-यांनी हे नीट छात तेवावे को कोणत्याहो घोंगो भेळू कुटाळको करम्याच्या कुटीने आमच्याकडे धाढिलेल्या लेजात आम्ही बेतावो टोफलो दाखलू चिंवा त्याच्या चिंध्या कॅन त्यास वातावरणात प्रमण कराव्यास लावू.”^{११}

असेही या वादकिंवद्यामध्ये न पहण्यावे ऐसरीच्या संस्थापकांवे सर्वसाधारणपणे उरो धोरणा असेहे तरी त्या कागडे समावाक्ष्ये असणा-या अनेक टुट फ्लोंबर आणि वेहगड अशाप्रकारच्या बालोरिठोबर लिहित असलाना झर्णाच्या बाब्लोठ असणा-या बानावो आणि समुद्रींबो त्वानी दस्त नाही ऐसेही आपणास दिसून असेहे. उदाहरणार्थ, त्या काळांदारक्ष्ये नहाणा आलेल्या मुळींबो मिरवणूक काढण्याबो पटदलो पुणी शहारक्ष्ये होते. तेंव्हा या पटदलोबर टोका करणारे “न्हाणवली” या शीषकिंवद्ये लेज १००१ वर्ष्ये ऐसरीच्या वार अंकामध्ये आले. त्यापेकी पहिले दोन लेज प्रस्तुद इताल्यानंतर काही वाचक रागावस्थ्यावे ऐसरीठील प्रश्न्याच्यारावस्त्र आपणास दिसून असेहे. “न्हाणवली” अहल्या तिसरा लेज ११ फेब्रुवारी १८८१ च्या अंकामध्ये प्रस्तुद इताला व त्याव अंकामध्ये रामबंद पट्टावार्य या पश्चेकास ऐसरीकल्यांनी कुनावले आहे की,

“गृहकृत्यात सुधारणा करण्याकरिला आम्ही बो लेज तिहित त्यासही नवे तेवणारे लोक आहेतव. आपण म्हणता त्याप्रमाणे लोकांकराठील ज्या बाली लोकांच्या नाशास कारण होत आहेत त्यावर आम्ही आपली लेजणी बालविणारव, का कुत्सित व कित्येक उदार भावू काहोहो म्हणोत.”^{१२} त्याव-प्रमाणे ऐसरीने वाचकांबो प्रतिकूल अशा प्रकारबो प्रतिक्रिया लेजात घेऊन बोध्या लेजाच्या शेवटच्या भागाठ ऐसरीवे धोरण पुढ्हा तुक्का स्कृट करण्यात आले आहे ते असे, “सरतेशेवढी वाचकास आमवे आणलो फक्तार सार्वणे आहे की, ज्याव घोंगो छाठेव कॅन लोकांबो म्हे दुष्किण्याचा ऐसरीवा इरादा नाही. बालस्मार, प्रार्थना स्मार, आर्य स्मार व्यगोरे पानाडीत तो आपण होऊन पू-

इच्छा नाही. त्यापि व्याहाराबाब लिहिणे आपले कठव्य झे त्यास बाटवे. महणून ऐक्हा प्रसादी बाल निरर्थक व प्राम्य असून ठिका धर्मीरांनी गवानाने उपास संख्या बोडिला असली (दग्दा वाढी वयाच गाईठ व त्यांचा सम्मीनुगार किंवा अस्याचा पाये पुढे यासही झारे) ठेंक्हा त्यातोळ किंवा बाहेर काढण्यास तो क्षीऱ्ही पाये पुढे पाहणार नाही. मग ठेंक्हयाकरिला धर्मीवर लिहाक्यास लाभले तरी हत्तेच नाही. यंत्रांदानासाठी शृङ्ख, निरर्थक, प्राम्य व आपल्या हातासाठी बाठ वा आम्हास सोडवत नाही तर बालकिंवा ह वौरे घोर वाढी दग्दा सुटणार ?^{११}

न्हाणवळी बदलवे तेज आपारकीव्या हातवे असावेल असे यानेयास न्हत्याचा पुरावा असल्य आहे. तो महणवे, 'प्रतिनिधिहिन्दू रावस्ता' या किंवाचरन्या आपल्या प्रदीर्घ लेशवातेच आसं कराणा वो डास्ताविळ कम्भूर लिहिला आहे त्यात ऐसरीकै महणावत, 'ठोकावे प्रत्यक्षा लेशवर्णन बाहेर काढणारे असे 'मराठवोडा,' 'स्त्री दास्य किंवा,'^{१२} सासुरवासे व 'न्हाणवळी' वौरे किंवाचर गालेल्या निळंदानो ठोकावे पितृ असून ऐसे. इलेच नाही तर किसेकास असेही बादू भागले को, ऐसरी अबाबो वांगल्या किंवायांवी पुंजीव सरळो. हा प्रथम विळका दूर करवेल तिळक अस्यास इटणे हे आम्हे कठव्य करी आहे. तरी वाक्कांना कूका रास्यासाठी त्यांना अग्रिम अशा किंवाचर आम्ही लिहिणार नाही असे नाही. कोणत्याही किंवाचरातील बोवाईट विळा ठोकावे पुष्टे तेवणे हे आम्हे काम आहे. त्यांचा प्रतिकार किंवा अंगोकार करणे ते लोकांकडे आहे. कर्त्तव्यान्वय बालून देशवांभावी कल्याण अस्याची दुष्टी न्यांनी खालो आहे त्यांनी शुद्ध किंवा फोकडे तेवून पाहिजे असल्यास वाढेल तिळक दुष्टिकाढ करावा. त्याला ऐसरी पका पायाचर असा आहे.^{१३} हा कम्भूर पाढा व प्रतिवादनगोडी-वस्त्र आपारकीव्या हातवाच असावा असे अनुमान काढला ऐसे. गिरवाच त्याकडे उल्लेशेल्या बाबही किंवाचरन्या निळंदावे लेशक स्वरूप: ऐसरीकैव्य असल्यावे अग्रत्यक्षावित्या सूक्ष्मीत ऐसे आहे.

पुमाकिं बाडीरिठोंवरीठ किंग :

मेसरी-मराठा परांन्या संस्थापकांवे नाही शामाकिं बाडीरिठोंन्या आणि ठोंवे परंपरैन्या निर्मुळनावाळ अंसामान्याणे एकल होते असे दिसून असौ. त्याच वरोबार कोणास्य, देशस्य व कृहाते या ग्राहणान्या पौट्यातील किंवाह लक्ष्यात इरकल नसाबो असे त्यांना वाढल होते. “पुमिंवाहावी बाउ पाहण्यावाळ इरेल ठिकी स्टपट करण्याचा बाही निंह भेला आहे.” असे मेसरीकारांनी एका परखेकास परिहळ्याच कांगी सांमिळस्यावे दिसून असौ.^{१३} आणि महानव पुनर्विवाहावे घाडच कोणी भेले तर त्या बातमीला ‘कर्मानसार’ या उदराठ ग्राव्हन स्थान दिले वार आहे.^{१४} त्याच वरोबार त्याची दुसरी बावूही मांडली वाहे ती अशी की, “पुनर्विवाह असावा असे बास्हास कापासून वाढते तरी एकाच मनुष्याता एकापेक्षा अधिक वायका असणे हो वार कार अग्रस्त होय असे गावे मत आहे” इ देऊल स्पष्ट करण्यात आले आहे.^{१५} त्यावृत्त्याणे समाचाराव्ये प्रविठिं असणारी बातकिंवाहावी कुट वाउ नक्ट अहाबो या फावा पाठ्युरावा पुम्बाठीपासून भेला आहे. त्याकारीबार बातकिंवाह विस्तृद प्र-प्रतिवादन अणां-या पण प्रत्यक्षात वापत्या मुलाकुलींचो उन्ने अमदो लहान क्यात करणां-या बोलण्या पुम्बारकांन्या ठक्कीकूळीठोंठ विसंगठीबार मेसरीकार नेत्रे बोट अवृ. छाहरणार्थ “दावीसाहेब नवरक्त यांवे घरी बालकिंवाह. वर फक्त दहा-वारा कांवे आहेत व कधु तर पाचान्या बातव. या. योग्य बोडा. कोण किंवाहावी खडा हो. त्यात पुणिहिंव पुढा-यान्या इत्यन् “अशी बातमी अस्तीनायोळ “इत्युत्तर “या उदराठ दिले भेले होतो.^{१६} एवढेव नव्हे तर बालकिंवाह निंजीधारे स्मा ऐश्वाठ भोक्तिमादी, तान्हे यांच्या वरोबारीने आपराहीनोही पुढाकार ऐलेला दिलो. मुळीवे उन, दहा कांपूर्वी व मुळावे उन सोडा वठांपूर्वी न “इन्हे असा प्रतिकं असावा व हे महान्य असणां-या ठोकांन्या सा ऐजन त्यांबो नावे कर्मानमवाठ प्रसिद्ध करण्यो अशी सूना माध्यराव नामवो भी यांनी त्या उमेत भेले व तो सांस पर्हे पडले होतो.^{१७}

विषा स्वी पुर्णा या अमरांस चारखो खिल लागलो तर इट हैतू बोहया कागड
सिद्दीस बाण्याबा संभव आहे. “ अशा गव्हात स्वी शिक्षाडाबा भेसरीकर्ते
यांनी सर्वसाधारणपणी पुरस्कार केलेला बाटव्हो. ” याशिवाम मांसाहाद,
मध्यान व वेळ्यागमन करण्याऱ्या बोका घेल्या प्रवृत्तींबा देलील भेसरीकारांनी नेहमीच
निघोष केलेला बाटव्हो.

मुख्येदुर्गे_मुदे :

बरीठ मुख्यावाक्त जवेसाधारण पुक्कर अज्ञे तरी स्थिरांना करे आणि
कोणात्या प्रकारचे शिक्षाण यावे याबद्दल व बांडकिकाहारो पट्टक नष्ट करण्यासाठी
सिंवा उगापकारवो कोणतोही सामाविक पुण्यारणा करण्यासळो कायदाची पद्धत
घ्यावो को नाहो या बाब्लोठ मात्र आपरकर आणि त्यांचे सहकारी यांव्यापद्ध्ये
मतभेद फाळेले दिसतात. इ.स. १९४४ मध्ये पुण्यात मुळोंसाळो हायस्कूल स्थापन
करण्यासाठी बऱ्बऱ्ब सुरु झालो. ठेंडा या नव्या बऱ्बऱ्बे, आगामीनी स्वागत
ऐले आणि न्या, रान्हे, पांडारकर व शंकर पांडुरंग पंडित यंक्या या नव्या
अ्युक्तमाबा त्यांनो जोरदार पाठ्यपुस्तका भेला. ^{११} न्या हायस्कूलमध्ये मुळोंना इंग्रजी
शिक्षाण न देता त्यांना देशी पाढोकूनव शिक्षावे उगापकारवा आग्रह मराठा-
कारांनी धारा होता. त्यासंस्थाने उगारका लिहितात : “ डाणझी एक
देशापिषांन्यांवा पहा आहे. त्याचे म्हणणी काय आहे को इंग्रजी पाढोवा विटाव
आमच्या बायंडास तरी होणे इट नाहो. स्थिरांन्या हायस्कूलात मराठो सुरु
कराउ तर उत्तेजन न देता छुट्ठा मराठोठ ब्रंघोत्यादन होऊन व्हाराष्ट्र बाणी
युरोपातोठ सुधारलेल्या पाढांन्या पंक्तीस अलफकागड येऊन असार आहे. या
विष्णुण महान्या बाबूस किंत्येक पट्टीचे झेंसुष्ट असून त्यांनो “निरनिरान्या” पांडु
व विशेषा कल्प मराठ्यात बैव बाठव्हेपर्यंत मोठ्या निकरावे टाकावो लाई
मात्राविठी होतो. आमच्या ठे या पैन बहादुरांची छुट्ठो उत्तेज देशापिषानामुळे
किंवित मंदावस्थासारखी होऊन अणदी खल्य गोठटीसुध्दा त्यांना हाणपर नोट

दिलेनाशा इत्यास्या. मुठाठ संबोधा प्रसार होत असल्याने मराठीकडे दुख्या होत आहे हे सौटे आहे.... त्या स्था मुठोवर इंग्रीजा बोवा भादण्याचा या हायसूल स्थापनाचा इरादा नाही करो मोठीचा मुठीच विचार न करता या देशामिमाणी काढी उत्तराखण्डाची काही दिलेश अशी सुमुगाट मांडला होता व अनुनही तो पुराता विजाता आहे असे बाबू नाही. काही महाले तरी हा हुल्ला बाद आहे. दोनहो परांगी मंडळी संसद असल्यामुळे ते होण्यास कठीण पडणार नाही.^{१०} ठेण्हा याप्रमाणे आपरकर्त्तव्या अयोग्यासाठी भरा होऊन मराठा व बेस्ती परांगीठीठ काढी लाई पांगी. इ.स. १९०७ कध्ये 'फौसेड हायसूलातील शिवाणम' या किंवाचरवो लेखाला बेस्तीकडे प्रक्रिय इती. स्था लेखालेत मांडण्यात आलेल्या पूर्मिषेहा वेगळी पूर्मिका नांडणारे असले लेख आपरकर्त्तानी बेस्तीकडे प्रक्रियासाठी पाठविले. 'छिन आलेल फूरू' मणून ठे बेस्तीने प्रक्रिय घेले. याच ठेण्हा आपरकर्त्ता बेस्तीतून बाहेर यडलेले होते.

बातकिंवाहासी संस्था :

बातकिंवाहासी बाबतीठ विचार कठ असाना आपणाला असे दिसून ऐले की, बातकिंवाहासी बंदो घाल्यारा कायदा करावा आवाजकारे या आपरकर्त्तानीचे मुख्यातीपासून असल्यावे दिसून ऐले. परंतु त्यावे हे या स्थानावा बरोबरव्या कोणत्याही सहका-याला मान्य नव्हते हे नंतर दिसून आले. बाऱण पहिल्याच कठां^{११} 'अवगास्तुतुद्या बातकिंवाहाचा 'विचार' या शोळाकारे दोन लेख बेस्तीत आले हे आपरकर्त्तावे होते. 'नहाण आल्याचिवाच मुठीची लत्ने कह नयेत उसा असार आदशाहाने कैला कायदा मान साळी घालून वट घान्या लोकांनी असा ऐकला,' यावे बर्णन करून नंतर आपरकर्त्तानी महाले आहे : 'स्वरूपी राजसंघ नाही व वे संस्कार आहेत ते अशा कामात मन घालीत नाही. तेण्हा दादापुढा करून लोकांची असे बऱ्याच्या पांडिते.' याच 'टाकी माळ दगड हिंविणी देशील सौषे, पण अंदेशाने लोकांचे दुराप्रह काढणे फार कुळवर' अशा शब्दामध्ये त्यांनी लोकांची कमे कुधारणीसाठो अनुसूल अविणी हे काम दुरापासूल आहे असे

म्हणे आहे.^{११} गायरकरांनी मांडलेल्या मावदूठ त्याकोंती त्यांन्या सहाया-यामव्ये वरी काढले होणी असे दिसून येते. त्यानंतर मल्हारींन्या डिणासुटे बगाप्रकारचा कायदा करावा की नाही यावदूया वाद । ५५४ मध्ये प्रणम निराण झाळा आणि त्याकोंती पण स्वतःन्या नावानिगी लिहिलेल्या खेळाठ गायरकरांनी स्वबृंद अभो क्षुली दिली आहे की, “कल्हा येथील स्टेटमन पवारे करै मि. राबट नाइट यांनो काहो कांपूर्वी” अंत लेटमनु “या नावावे दुरुरोठ पांडिक पुस्तक विळायले वाढविले होठे. त्या पुस्तकाठ मि. नाइट यांनी या देशाठ ठ असलेल्या बालकिंवाहाकिंवाची घरीव वरी केली होठी. त्यावा त्या वेळी माझ्या पाहण्याठ आआ ठेंझा मल्हाहो असे वाढवे की असदो उडान सुलांन्या व मुलांन्या अनावा निंदीघ कायदाने भेस्यास काहो इरक्क नाहो. ही वोछट माझ्या मनाठ विवारांठो द्वां झाल्यासाठी झाल्यावर ठी मी डायल्या इतर किंवास झुकिली पण त्यांना ठी पसंद पडली नाहो. ठेंझापासून आज्ञायेन्ऱ आमन्या मंडळीत या गोठटीवी अपूनमधून करी होठ आहे. किंत्येकदा काहीवै झारा कौंपयेन्ऱ मुलांन्या क्याची उरनावी यांना कायदाने घारू देण्यास इरक्क नाहो असे मरी पडले. पण मि. मल्हारी यांनी हा वाद अपशिष्य केल्यापासून सारी मंडळी पार विस्तृत गेली. रा.ब.म.गो. रानडे कायदान्या घारू अनुकूल आहेत असे आहेर पछल्यापासून तर विस्तृताठ ठेल औतल्यासासे हाले आहे.^{१२} वरी सावगी वर्णन सुलांन्या टमाची क्योक्यादा कायदाने घारू देण्यास इरक्क नाहो असे गायरकरांने मिच महाठ असले तरी मात्र वाहिरातित्या त्यांनी तसे म्हणाल्यावे कोठे आढळत नाही आणि एकदेव नव्हे तर ठल्य कायदा नको उशाप्रकारवी निःसंदिग्ध पूर्मिळा त्यांनी डंडली आहे. ज्याकोंती डिल्म-आयरकर हौंगारीन्या तुल्याठ होठे त्यावेळेस केसरी-मराठा हो परे गापटे, नामवीभी, केळ्या, पोडे वैरे सहारी वाडकिं होठे. त्या भाऊबापोक्यावेळ पकदा पंडिता, रमावाईनी त्यांन्या घर्यं पहिला स्माचाठ बालकिंवाहान्या प्रतिर्वद्धाकरिता कायदा करावा असे शुभकिं आणि त्याव वरीवर स्थिरांनी झेंगी त्यासाठी अंव करावा तसा प्रकारचा प्रस्तुत घाडला. त्यावर केसरीकारांनी आपले मह पुढोठ-प्रमाणे घ्यवत केले आहे की, “आमन्या धर्मसंघंदी रौतीमारीचु सरका रास हाठ

घादू देणे हे तर आमच्या मते योडे साहस आहे. अशाप्रकारचा गोळीठ वो
काय सुधारणा आयणा भेळो पाहिजे त्याठ सरकारच्या हात घादू देणे म्हणवे
परवान्याव समेत सी. कानिंहकरीण बाझी (सी. काशीठाई कानिंहक)।
सांगिलस्याप्रमाणे आपल्या घरी वाकी वांगल्या होते नसल्या हे त्यात सुधारणा
करण्याच्युद्धा सरकारास हात मारावी ठारेल. ^{१३}

तसा विवार भेळा तर वैवाचिक्कुट्या आयरका हे टिक, आपटे ह.
सहका-यांपासून प्रारंभी तरी फार दूर भेळेले नक्कले. त्यामुळे सुखातीच्या सहा
कांच्या काडाठ या स्वावे सहकार्य राख्या हाले. सामान्यतः आपल्या नवोसमोर
आयरकरांवी प्रतिभा असले ती सुधारकर्त्ते आगरकरांवी आणि त्यामुळे सुधारकाकडे
विकिंग बाबौंबर आयरका वी आपलो मते यांडीठ इतें तीव म्हें ते भेसरीवे संयादक
असताना मांडित असावेत असे नक्कल्याणे पृष्ठोंत धरले वारे. त्यामुळे आगरकरांच्या
भेसरीवे संयादक भण्टन भेसेल्या कामगिरीवे योरव फूलसाप्तन होते नाही.

शो. कुणाऱ्यां :

‘हठ असेल ते बोलणार व साज्ज्य असेल ते करणार’ अशाप्रकारची
सणासणीठ पूर्विका यांडणारे आणि अद्देश लोकांस अप्रिय पर्तु पथूयकारक
विवार सांगिण्यावे हेच दाखणारे सुधारकर्त्ते आयरका हे स्वांच्या परिक्षयावे आहेत,
पण त्याव बरोबर लोकांच्या भावना न दुसावलील्या अशा वेळाने नवे विवार
त्यांच्या यांडी छारखू पाहणारे भेसरीकार आयरका असेहांच्या योक्तव्यावे नसल्यावे
दिसून येते. तसे पाहिले तर ‘स्त्रीयांनी व पुल्लांनी पाहिजे हो धंदा स्वतंत्र्याणे
करावा. पाहिजे त्या परीहा शाव्या आणि पदव्या मिळाव्या आणि पाहिजे
हेच्हा उन्हे कृत्त त्या त्या संसार करावा अज्ञां मोक्षीक काढतराने स्वीकां
मिळणार आहे’ या सर्व बाबतोठ निःशंक असणा-या सुधारकर्त्त्यां आगरकरांनी
भेसरीत मार लिहिले आहे, ‘वरी मुडीसाठी हायस्कूल स्थानांवी लट्यट
आम्हास अभिनंदनीय वाटल आहे व तिच्या पुरस्कृत्यांवी आम्हो प्रशंसा करीठ

आहो तरी ते हायसूत अंखी मुळांव्या हायसूताप्रमाणे असते कामा नये व मुळांव्या हायसूतात सुंगी वाढीत प्रवीणता आणव्याकडे विळेला दिले वारे विळेला। मुळांव्या हायसूत देख्यावी परव नाही व पहिल्यात ते किंवा शिकविले गतात ते सारे दुस-यात शिकविष्यावी आवश्यकता नाही असे आम्हास वारेते.^{१५} स्त्री-पुरुषांमध्ये ते स्वामाकिं अंतर आहे त्यामुदे काही ऐले तरी पुरुषांगड्या स्वेच्छियां खोब बांधती होणारा नाहीते आम्ही प्रांगण्यांनी कळू फरतो.^{१६} अशाप्रकारवो भेसरीमध्ये आपली घेणे मांडणारे आगरका सुधारकामध्ये नाय अशाधिकारव्या सम्झूलीवर बळादून इल्ला बद्धताना दिसतात.

‘ तो स्वयंबरे नाहीत त्या अर्द्धांच आम्ही बालविवाहव समस्तो. ज्यावे त्याने लरन करणी म्हणवे स्वयंबर. झावे दुस-याने करणी म्हणवे बालविवाह’^{१७} असे म्हणून ज्यावे त्याने लरन करण्यांव्या या पद्धतीवी ठरफदारी करणीते सुधारकळी आगरका सर्वांना माहित आहेत.^{१८} त्याव बरोबर बरनिशव्याव्या संघाने भेसरीकारांनी १००१ माली तिळिले आहे, ‘ प्रीतिविवाहापासून पुढकळ लाव होणारे झाले तरी तो आम्हास आवश्या साईच्याव्या मानाने बिजूल पर्शी नाही. त्यापासून आम्हास आवश्यकीला यत्किंचित्कौटी लाव व होता झट नुसान होइल अशी आम्हास नोंदी वाटते....प्रीतिविवाहावी जर आम्ही आव बाल मुर्झ केले तर मुलीला लासवावा सद्गोप्त निश्ची फार कठंणा पडेल व इतर तोकांव्या मानाने आकला नी आवश्यात अधिक नोंदी आहे तिवा बदाकिं तोप होत वाईल.’^{१९}

रातदास्तन प्रवरणार्थी पंडिता रमाबाईवर टिळंगांनी कडक टोका ऐली तरी काढ तरी पण सुधारकस्यांचा आवरकारांनी रमाबाईवरो कड घेऊली हे सर्वेषां वाणतात. त्यापि आपरका भेसरीवे संयादक असतानाव्या काळात भेसरीमध्ये रमाबाईवी अनेक वेळेता ज्याठ-हेने डस्तेवा केलेले दिसून भेतात त्यावस्त अशाप्रकारवा निकळी निष्ठतो की, रमाबाईकिंव्या आवरकारांवे व टिळंगांपहित त्यांव्या स्वेच्छा-यांवे मठ सुखातीव्या काळीत तरी खारलेच प्रथिकूल होते. पंडिता रमाबाई

या किलामठेळा ऐस्याव्या निकिंने देसरीमळ्ये तिहिलेया छूट सूचनेमळ्ये महालेले आहे को, “या बाईव्या संबंधाने आम्हाडा नेहमी वोठी व इव्या संबंधाने आम्हो आपला अनुकूल गमिश्राय क्योही दिला नाही. स्यांने इव्या नादे लागून आवे पहिला समावावे पुरस्कृत्य पत्करिले त्यांनी याव्यार ‘श्रीबुद्धिः प्रत्यगतः’ या संवादा या करीत बघावे.”^{५५} वरी ‘हंडंवा प्रवास’ या रमावाईव्या पुस्तिलेने ‘आम्ब्या क्षावर बाई संबंधाने वयिला ग्रह इत्ताता’ असे देसरीठोड परोहाणक्षण्याने महालेले असे वरी और त्यांनी पुढील शेरा माराडा आहे : “आम्ही एवढीव इव्या आहे को, ठिने या पुस्तकात पुनःपुन्हा काढलेल्या छद्याराप्रमाणे तिचे वर्णन अक्कुठिठाठ राहून नुस्ख्याव ठाठेल्या बाळमीप्रमाणे ग्रिस्तो घर्ने न पत्करिता तो हिंदूस्थानात परत मेही व तिव्या सूक्ष्मस्पष्टप्रमाणे काही मात्रेला तिव्या इटून घ्या. परंतु हो आम्ही इव्या किंपत सफल होईल यावी आम्हास बोव शका आहे.”^{५६} त्यानंदर म्हणवे पंडिता रमावाईनो घ्यांतर देस्यावर तर त्याव्यासंबंधीव्या देसरीठोड ठेणाडा विळळाण अगी धार क्षत्यावे दिसून घेते. कारण १४१ सालव्या : औरोपासून रमावाईर ज्या ज्या वेळी देसरीदून तिहिले घेले स्था त्यावेळी ठिकी हेटाव्याव वराव्यावे दिसून घेते. त्याडा अमाद फन्ह एका स्फुटावाच आहे. “पंडिता रमावाई दुसो तिसो काही असो, तो कुट्टीवान व डावोवी बाई वरी, डावर बानंदीवर्ह बरोवर पंडिताबाई फिस्त आर्यूषीस पाय लावतील उर किसेहोस वोठा बानंद होईल, हो सुसोइडा पाहण्याची आम्ही फार इव्या आहे.”^{५७} या अमादपूर्व स्फुटात देसरीकारांनो पंडिता रमावाईवी विळळां धारण त्यांवे खामाव्य द्येव यांनो प्रशंसा घेतो आहे.

रावकोय_मठे :

आगरकरांवो सामाजिक प्रभावरीठ विवारांवी ज्ञा प्रभाणात वर्वा होते त्या प्रभाणात त्याव्या रावकोय विवारसरणीवहउ आरही होव नाही. यावाईठीत ठो. टिळांनीव असं यामिक असा गमिश्राय दिलेला आहे : “हल्लो प्रक्षिद इत्तेळो आगरकरांवो वरिवे प्रायः दुआरणीव्या एकाव गोडीला महत्त्व

देनन लिहिलो गाहे. वणू काय सुधारणीसेरीव आगरकांनी काहीव कामगिरी केली नाहो. १८४८ सालापर्यंत भेसरीत वे राजकीय किंवाचार लेल आले ते बहुतेक आगरकांवे गाहे आणि त्यानंतर सुधारकाठी उगाप्रकारवे बोर निश्च आले गाहे... आगरकार हे पन्हे स्वराज्यादी होते.^{४१} आगरकांन्या राजकीय विसारांवा आठावा ऐत असलाना आपणास असे आढळून ऐते की आगरकांवे अमदो पश्चिम्या कां^{४२} राजकीय किंवाचार भेसरीत आलेले लेल देऊल त्यांन्या ज्ञाल राजकीय मर्यादी पाहा देण्यास पुरेसे गाहे. रशियान्या फारवर प्राणघाठक हळा फाल्यानंतर भेसरीकडे आलेल्या स्फूट झुक्नेवे गोठाव्या बोल्के गाहे. ' तुल्यी रावांनो ढांचाटून द्सा ' भेसरीक्षत्यांनो लिहिले होते ' पेस्या रक्किआरी रशियन बादगाहांवर वो प्रसंग बुदराळा त्यावर्ण सर्व तुल्यी रावांना बातावेळाने बायविष्याकिंवा उबल ठाकीद मिळालो गाहे... तोकांवे इनक किंतुग्रमाणी पायी तुडविणारांनो या प्रसंगासून वांग्ला बोध घ्यावा.^{४३}

' राजस्वत्तेवो उत्पत्ती आणि अभिवृद्धी ' या लेखाठ पारंपरामुळे फार हानो होते असे 'On Liberty' या ग्रंथावा लेल वेम्ब मिळ यावा ह्याला देनन सांफिले गाहे.^{४४} त्याकारावर ताँई रिफल्या कारभारा किंवा आणि विसोडाठः स्थानिक स्वराज्यावर्गांवा ठरावाकिंवा भेसरीत असेदा लिहिण्याठ आले गाहे. ' प्रतिनिधिनिहित राजस्व ' या लेखावेळे तर १८४१ सालातील भेसरीवे बोक्को अंक व्यापलेले दिसून लेहाठ. डिंडुस्यानवा रशिया स्वारी भरौल उगाप्रकारवा असेंदा सर्व असल्या कारणाने १८४४ गाहा १८४९ कधे रशियावर भेसरीकडे असेल लेल गाल्यावे दिसते. इ फारगाहीखंदी लिहिलाना झंगी राजटीशी ठिकी तुल्या क्षम ' स्वराज्य आणि परराज्य ' या लेखाकडे रुद्दले गाहे ' राष्ट्र फ्रूटीने हंरिला टोकावा विवार काता असे नोंतिवान, सहदय व अन्यायांक राज्यातील दुसरे विभाग्यावे नहीत हे आम्हास कळू ऐते पाहिजे व ते तसे गाहे रुण्यन्त आम्ही उगाप्रकारवे लेल लिहू गक्को व काळीताने रक्तस्थाव न होठा आम्हे स्वातंत्र्य आम्हास फिज्न मिळेल अशी व उगास कळ गक्को. आपल्यावर रशियावा अंसु खोब असला तर खेळिणीत बाण्यावी ठिकारी भेस्यासेरीव उगाप्रकारवे लेल आम्हास खोब लिहिला ऐत ना.^{४५} आगरकांन्या या

राजकीय लेखाशिवाय आणखीन काही म्हणवे तिचरे हंगर-स्को मुद्द, ब्रिटनस्कोड पार्लिमेंटन्या निषिद्धानुकी, आर्म्स-फॅर्मील व्हाड, हंगरी वसाहतोवे राजकीय स्वरूप, बोक्सफैस्ट थके ठार्ड दिल्हारायली, रॉडस्टन, वोकेफ रैक्सेन वौरे तत्कालीन हंगर ऐते यांच्या संघीही आपरकरांनोकुम्हा केसरीठ वैव लिहिले गाठले. मात्र आपरकरांवे राजकीय किंवावरील हे अंत तिळा हे त्यांच्या निषिद्ध संग्रहाल समाविष्ट न फारल्याने आगरकर म्हटले की नुस्खे समावस्थारक अशाव प्रकारची त्यांची प्रतिवा उभानसाठ ठसली असल्यावे दिसून ऐते.

कोळ्हापूर_महाण (१८८१) :

त्यावर्षाणी लिंग्यानातील संस्थानिकांवा कारवाच हा भेसरी-मराठा पांज्या संस्थानिकांवा सुम्बातीपासूनव एक आवडता किंवाव असल्यावे दिसून ऐते. त्यावर्ष्यात्यात वावणाकोर, बडोदे, रवाल्हेर, इंदूर, लेलावाट, मैसूर इत्यादे संस्थानातील घामोडींची भेसरीने जातीने दखल घेऊलेली दिसून ऐते. कोळ्हापूरच्या दुकींची शिवाची रावाची वड घेऊन दिवाण माझ्याराव वै यांच्यावा असौ उत्तासणीठ अराप्रकारची ठीका भेल्यामुळे भेसरी व मराठा या दोन्ही पांज्या संवादकांना ढोऱरोच्या तुम्हाठ एकशे एक दिवस घाल्यावे ठाक्के हे संमुद्रत आहे.

ठेसे पाहिले तर कोळ्हापूर प्रकरणात मराठा लेंदांचे सूर सुम्बातीपासूनव असल्यावे दिसून ऐते. हे भेसे वे आहेत ते वामराव ठाप्टे यांनो लिहिलेले आहेत. आपटे हे आवासाहेच कायरकरांवे (राकांगी गाहू पहारावांवे असू वडील) लहाव्यायी आणि म्हणून इतांपेहा त्यांना कोळ्हापूर दरबाऱ्या गुंतागुंतोच्या राजकारणामध्ये टिळ्कंपेहा आणि इतांपेहा वास्तो रस असणी हे स्वामाकिंव होते. म्हणून टिळ्क-आगरकरांवरील इत्यात वामराव आपटे यांची वै यांवे अकोल इच्छेतांरिटी यांनो क्सोगाने छळ त्यासणी घेऊलेली दिसूले. त्या मानाने विवार आवा भेसरीने मात्र सुम्बातीस सावधगिरीने आणि सौम्य अशा गळदाकड्येच लिहिलेले गाठले.^१ कोळ्हापूर येचे इत्यस्तु असल्यावे मुक्य अरण लेऊल कारभारी

મિ. માધવરાવ વર્તે યંતે દુર્લોહ અસે પરાઠ્યાબે વર્તે મહનગાત. યા પૃહસ્થાકિયી ફાર બોનાટા અસલ્યાબે આમન્યાદો પેણયાત ગાહે ગાહે. હે રાવપુનાબા ફાર છડ કરિતાત અસે કોણો મહનગાત. હે સરે નેસેલ તર ફાર બે હોઈલ. હા અપરાધ સર્વસ્વી મિ. વર્તે યાંબાવ ગાહે અસે નાહો. પૌઠિટિક એવં બંદેહી યાત ડંગ નેસેલસે નાહો. *૧૧

ત્યાબ્દીના પો કોલહાપૂર પ્રસરણ ઠોલ ટિકુ-આગરનાંબરીલ જાટલ્યાબા સંઘર્ષિત: કૃતાંત મેસરોને કાહો બેદેસ જાસ પુરાબણ કાદૂન કેલોલ ડાપલેલા ગાહે. ડા. આગરાકા આણિ ટિકુ યાંબાબરીલ જાટલ્યાબા સાહી દેણ્યાબે માન્ય કલ કેલોલ પ્રત્યાંતાત: તરા બેઠ જાટલ્યાનંતર માત્ર અસાન ઘાઠકોયાદા કોણો કેલા ત્યાબી નાવાનિશો સખિસર તરા માદ્દી કેસરોને દિલી ગાહે. *.... વર્તે પ્રસરણાબા નિકાલ કુન મહિન્યાદ્વાર્યનું લાબવિષ્ણાબે કારણ અદે હાહે કો આજલ્યાઠર્ફે ભૌમં સાંક્ષેપાડીકર ભૌમં સાંગળીકર કોરે સંસ્થ-નિકાંબ્યા સાહી કમિશાનસ્થે દ્યાબણ્યાન્યા અસલ્યાસુદે હે કામ યાં સિસ્ટિયણી નોંદેલે હોણ્યાસ બરાબ અન્ધી લાગેલ. *૧૨* પ્રથમ સુધોઝા, કાયલા, આનંદીબાઈ આણિ સાંચારકાઈ યાંબાબ્દૂન સાહા દેણ્યાસ નાલ્દા ગાહોઠ બસાબસલબી પરે ફંદામાર્ફત મે. બાલરસાદેશ યાંબાદે આગેલો બાબી. *૧૩* યાબ્દીના અશાપ્રકારન્યા યા બહયા ઘેંડાનો ઐન્નેદી અસાન્યાંત કેલ્યાબાર કેસરોને લિફ્ટ્લે * આટલ્યા આત કાય પ્રસર અસેલ તો ઇંચર બાળો, પૂર્ણો જી મહિંગો સાહા દેણ્યાસ કૂઠા હોતો તી બેદેર જિયાલો ઇલે સરકારન્યા દ્યારાઠોલ કાગદો પુરાબા મિદુ જાબણાબા નાહો આણિ ઇલે તૌંડી પુરાબા મિદુ જાબણાબા નાહો. જા બરવ્યાંના આમન્યાબર ફિયાદ ઠોકણાસ કરાસાડી દૂસું દિલા ? *૧૪* ત્યાબરોબર આપસ્થાલા ડીંગરોન્યા રૂલાંત ૧૯ દિનથ કા બાવે લાફે યાબાંતોલ રૂલાંતુન સુટકા જાટલ્યાનંતર આયરકરાંનો તે સ્થાટોકરણ મેલેલે ગાહે તેહો અત્યંત મહત્વાબે દિસુન યેસે. * ન્યા ગોઠઠોંબો માર્ગ્ઝી મિઠાલ્યાસુદે આમ્હો કોલહાપૂરન્યા અધિકા-યાંબા સંઘાને કલક તિહુ મેલો ત્યા ગોઠઠોંબો મિઠદતા આમ્હાલા અસે કારણાસુદે કરતા ન જાટલ્યાસુદે આમન્યા પુરાબણાબા

समझा गहडा काय तो त्या बादग्रस्त ठोन पराल होता असा शुंदे अकारने आपल्या रिपोर्टीत वो गोता फालून दिला आहे त्याडा आनंदा असय नाही पण न्या कागदपर्यंतासाठी आम्ही याच सरकारकडे असे केला होता व वे याच सरकारने राबाब्या कुरुत्वाचा तीक्ष्ण राज्यासाठी आम्हाडा देत नाही म्हणून डस्ता दिले ते कागद गोटापुढे किंवा न्युट्रीफुडे ऐत असाच या इत्यार्थ्य महाराजां-किंवा राज्यालोठ न्या पुरांना जरी माहिती असण्याचा संबंध होता त्यांनी दाम्हास काहीएक ठाळक नाही ख्से सरकारास लिहून न घाडवा भेवी, आपल्यांना किंवा कृष्णांचा यापेको कोणत्यातरी पका बुवीस गायत्र राहून कोळ्हापूरास पोठया असेही धाढ्हेल्या कमिशनपुढे दोन शब्द सांगितले असेहे तर म्दरोल परावर आम्हा मुख्य इवाला क्याही या पोड्होबी लोकांस पोड्होतरी प्रश्नीतो आठी असेहो.^{११} भेसरीला ठिक्कावस्था येण्यास आपल्या इ-याच भंगी कारणीमृत फाले होते असे टिळांनीच आगरकर्तव्यात मृत्युलेकाठ म्हटलेले आहे. टिळांनी आगरकर्तव्यात या^{१२}....कोणताही इतरी भेसरीला किंवा मार्किं आणि गोरदार रीतीने प्रतिपादन करण्याची गोपावराकरींबी शीलो भेसरीच्या बाबकंस पूर्णपणे माहित आहेच. किंवूना भेसरीस सध्याची स्थिती येण्यास गोपावराचे हे पृष्ठकड भंगी कारणीमृत फाले होते. इतकेच नम्हे तर भेसरीचे इडिटर याच नात्याने त्यांचा व महाराष्ट्रालोठ लोकांचा काहो वजी परिवय होणन तो संबंध नोंद्हापूरा प्रकरणाने अधिक दुड फालेला होता. अगांगकारवा संबंध तोडण्याचा कोणासही प्रसंग येणे ही पोठया दुर्देवाचो गोष्ट होय. असो, देशी कौमानपरांस ते इ-याच भंगी रा.रा. आगरकर यांच्या बुद्धीमतेवे व मार्किं लेंगांचे कड होय असे कोणीही क्यूऱ करील....^{१३}

ठिळक-आम-रकर-प्रक्रमेणु :

भेसरी आणि पराठा परांच्या संस्थापकांमध्योल फाटाफुटीबी पास्वर्यवूमी करारी ठवार होत येलो हे पहाणीही आवश्यक आहे. ती, टिळांना अवहारिक झान होते व हे करारी आणि त्याच बरोबर नव्हे होते याबद्दल दुम्हा नाही. परंतु

आपरकांनो भेसरी आपल्या हातवा वाळा दिल्याबहुल बोल टाळून त्यावत्न
आपरकांना अम्भारिक डान नज्हरे आणि हे ठिळंगप्रमाणी करारी असेहे तरी
कर्ते पुळा मार नज्हरे असा निंकडी काढणे आपरकांब्यावर अन्याय करण्यासाठे
होईल. आपरकर हे भेसरीवे संयादक असानान्या कागजावे भेसरी-मराठा परंना
कर्त फाईले होते हे तरी आहे. मात्र कर्तांव्या बोवाप्रहित भेसरी वाळविष्यास
ऐप्पावे आवडान स्वीकारण्यापेक्षा अबद्धवड एक काँभर संपूर्ण साधनसामग्रीवी
नुव्वाचुव्व अन नवोनव साप्त्वाहिक काढण्याचा प्रयत्न करणी आपरकांद्युष्ट्या
बोढाठाणावे आयुष्य काढीत असणा-या आपरकांना वास्तो सौझी बाटले असे
दिसले. या ठिळ दुस-या असूने विवार करत असताना ठिळांकी आर्थिक परिस्थिती
वांगलो होतो, त्यामुळे क्वाप्रहित भेसरी-मराठा ही दोन्ही दो स्वरः कडे
वाळविष्यास ऐले हे त्यांना आपरकांपेक्षा निश्चिन्द्र सौधे झेठे असे दिसले.
त्याशिवाय सुस्वारीप्रसूनव मराठा पर हे हुढीठ जातीच वाळविष्यात ऐल होते व
भेसरींव्या वाढत्या ज्याव्या आधारावर मराठा वाळविष्याचा प्रयत्न केला गेला हे
स्वरः भेसरकांनोच खूळ भेलेले आहे.^{११} त्याचप्रमाणी भेसरी-मराठा परंव्या
वाळकांना कर्तावा बोवा होण्यास महत्वावे आणसो एक कारण म्हणावे कोळहापूर
प्रकरणाठील जट्ट्याव्या क्वामुळे भेसरो हा अदी अस्याकथोक्त्ये ओळप्रिय हाता
आणि त्यामुळे भेसरीवा आकार वाळवाचा, तसेच वर्णणार्थे अड्डे तीव्र ठेवून मव्वूर
वास्तोठवास्त जावा अशाप्रकारव्या सूक्ना भेसरीवे वाळक वाळकार करत होते.
ऐहा उशा अनेक वाळकांब्यापेक्षीच को वाळकाने उशाप्रकारव्या झुआरणांशिवाय
कोळहापूर प्रकरणावे एक स्वरूप असे पुष्टिक्षम काढावे गशी सूक्ना भेळो होतो. ऐहा
त्या वाळकास आपरकांनो वे ठत्ता पाठवले ते पहाणीही आकर्षण आहे. आपल्या
ठत्तरादाळल आपरकर म्हणतात की,^{१२} कोळहापूर प्रकरणावे क्वाठी पुस्तक करण्याचा
सूच्या विवार नाही. हे साडे पैशावे भेड आहेत आणि भेसरीकार तर पडले घेट
तुवेरावे प्रतिस्पृष्ठी. ऐहा सप्तकी झुआरणा होते कशी, ही नोठी पंचाईल भरी.
कोळहापूर प्रकरणासाठी ज्याप्रमाणी काही पदतरे, काही ठोळंवे झेच कून दहा भारा
ह्वार त्यांची रक्कम असी केली आणि बालिस्तरांव्या धंडाचा ठत्तेवन देण्यात,

वार त्रिविष्णवात आणि बो. गाय. पी. बार. ला (रेल्वेला) छाच मिळून देण्यात असून टाकळी स्थापनाणी वर सांपिठलेल्या सुधारणा करण्यावाटी काही माया त्रिविष्णवाच्या नादात झाऱ्ही लागली गाहे. ' अकोबो कोंकडी आण् ... ' म्हणतात ना, तरी गायबो स्थिती इतीजी गाहे. वर्णार्दारास तर पौढ्या मोठाबो पण सावऱ्या रंगाबो उमुदशिंगाची आणि पुष्कर दुधाबी असी गाय पाहिजे गाहे व अलोच त्यांना मिळून देण्याचा आमवाहो संख्य इताला गाहे. पण तो अकाशाने टडीस नाणार गाहे.'¹¹

वास्तविक पहाता १०७ सालांच्या सुव्यातीपासून भेसरी-मराठा पतंज्या संस्थापकांमधील फाटाफुटीबो विन्हे भेसरीमध्ये दिखल्यास सुव्यात हास्यावे दिसून येते. कारण आपरकरांनो नेहमो बमाणी वाईक आठावा घेताना ' स्वतः वित्ती ' या शोठकिंव्या लेहात सांगितले गाहे : ' भेटे स्थळटपणी सांपण्यास हास्य नाही को, भेसरीकारापेकी फकानेहो जरी आवर्यन्त भेसरीच्या उत्पन्नापेकी एका उत्पत्तीलासूदा (छदामालासूदा) स्पर्श केला नाही तर आव वर कोणी असे म्हणाला को, वर तुम्हाला ता पवापासून नाही एक फायदा होत नाही असे तुम्ही म्हणता तर ता भेसरी आणि त्यावे सारे उत्पन्न ग्राम्याकडे तर भेसरीकार तसे करण्यास मोठ्या आनंदाने त्यार होतील. असे वर गाहे तर मा असेवानीसरो वर्णोदार आणि दहा कोळम वाहिराती यांवे तुम्ही आवर्यन्त भेटे उतो काय ? भेटे गाहे. सहा करौ इराणी वास्त्रपाणी भेहन्त काळ असाधारण कमाई केलो गाहे. वर्णार्दार व वाहिराती वाढल्यापासून जो जोड केली तिचा नाही वाग पहिलो दोन करौ जो सर्व द्विंदांनी आलबृद्यावा व्यापार केला त्याबद्दल ऊँन्हेच वरण्याकडे अकून दिला व काही वास्त्रांच्या स्माधानासाठी लोलंड भरेवीत मुखून टासून निष्क्रिय फायदात होंगरीवरील एक दिवस व त्याच्या पंधरापट साकार देणे इत्येका पाठिले. याहून भरेवा धंदा क्यो कोणी केला नसेल. ज्याला भेसरीवे दसवेशापणा पाहिजे असे त्याने आरंभास हवार दोन हवारांवर तिंबळी लोडण्यास त्यार हाते पाहिजे. पहा बोवा, हे असे मांसलांज सनावर गाहे. ज्या कोणाला आपली राक्कीय म्हे आपल्या देशबंधूस पसरली वावो

वारी ग्राम्हांसारखी अस्युस्तर तृष्णुमी घोडे त्याने बेधळक पुढे वेळन यावा पिंवरा
वोरा उस्ते तर आपल्या लाभ्यात इयावा.... किनाकारण ठोंवीवर वाळन
घडाभ्यात काही पुळाचार्य नाही. पण तसाव शाही लाप अस्ता तर वेरवड्याशी
केसारीकार किणार नाहीत. ११

त्याक्षमाणी पुढे महणवे कून १०८७ कध्ये डेक्कन पञ्चुकेशन सोसायटीठोड
महारेही ठोळ वन्हते होते. गोपाळकृष्ण वोजले यांनी सांगितेलेया कर्वाचंदी
सोसायटीव्या नियमक मंडळात ॥ कून तोवो वर्वा अहावी असा टिळांनी आग्रह
धरला होता असे दिसते.^{१२} साथा किं प्रभानंव्या चंधाने किवार खेल्यास आगरकर
आणि वोजले हे दोषे पका बाढूला तर झार आवीव अस्य हे टिळांव्या बाढूला
बगाप्रकारी परिस्थिती दिसून ऐसे. या ठट्ठ डेक्कन पञ्चुकेशन सोसायटीकध्ये
मात्र टिळांवा यट हा अस्यमतात होता तर आगरकांव्या बाढूला बहुमत होते.
त्याक्षमाणी संस्थापकांवे शास्त्राक्षिक धोरण असे १०८७ साली फारसे राहिले
होते असे दिसत नाही. कारण ' जिहू गालेला मजूर ' या सदरात दोन्हो यट
हे पक्केकावार तुरून पडलेले आपणास दिसतात. डाहरणादास अणून आपणास
मै आणि कून १०८७ कध्ये हिंदुत्यान आणि हिंदुधर्म यांवे आघुनिक शाशू या
किंवाकर्वी लेलाला हो ' दुर्धारकांव्या प्रलापास ठन्ठा ' महणून प्रक्षिळदी
पावली. ' आमव्या एका मिराबद्दन गालेला मजूर ' महणून हो लेलाला आपणात
आली होतो. १४ कून तोवो ' आमव्या दुस-या एका मिराबद्दन लिहून आलेला
मजूर ' आपल्यात गाला आणि तो सरबकरू टिळ पक्कास डत्तर महणून होता
असे दिसून ऐसे. या दुस-या मिराने लेले आवाहन घोडे अंपूर्ण असे आहे.
' सरतेशेवरी सर्व पक्कार, वन्हते व प्रक्कार यांस लेवटीव सकिनय प्राप्यना आहे को
असे दुफळी माजविण्यांव्या पाळकावे गळिकारी आपण होऊ नका. हुम्ही सर्व
आपल्या इत्यारय देगावे हिं करण्याकिंवारी वसे मापासून इत्या बाढा लेव
न्यास तुम्ही दुर्धारक महणता तेहो इत्या आहेत. त्यास असे कून काही स्वार्थ

पापणी आहे, कठठो मिळविणी आहे किंवा अन्य व्यक्तिमुळ संधणी आहे असा नुसार
म्हात विचार आणेणोहो अप्रयोग्य आहे. तुम्हीहो खासे इत्यू नाहो व त्यासहो
तुम्ही आपले शाशू पण् नका. आम्ही येच अद्भुत ठोक तुकारी काज धस्त वापणारे
आहोर. तुम्हो बाप्साठव ठढे वाक्काठ ठर आम्ही फक्त पौऱ्यून याच वाढ.
परस्परांकिंवायी प्रेय व पूऱ्यून्हो फ्लाट वापणा. जास्ती देणा व अद्यंणा यांचा
वापणास विटाड होऊ देण नका. परस्परांकिंवायी हृदयमेण व निंदामुळ तेज
लिहून आणि परस्परांचा अहास व परस्परांचा पाडाच करण्यात पडून तुम्हेहो
हिं होणार नाही व देशावेहो हिं होणार नाही.^{११}

हे उगाफकारवे आवाहन केले असले तरी त्याचा काहीव अव्ययीग झाल्यावे
दिसत नाही. कारण १०० व्या ग्रान्टोवरक्ये टिळ व आगरकांमधील भेसाव
फ्लाट वाढला होता आणि डेक्कन झुऱ्युक्तेन सौसायटीतोड वाद ठर इतका
विकोपाडा गेला होता की परस्पर घडावीने वरीमानप्रे वाऽचेणीव अशाळ्य झाले
होते. यावेगी आगरकर टिळांकिंवायी किंतु कडक आणि व्हेट तिळोर होते
याची साहा वापणास ११ ग्रान्टोवर, १००७ रोजी त्यांनो डै.प. सौसायटीन्या
विटणीसांना तिडिलेल्या पका पवात मिळे.^{१२} ठेव टिळ भेसारी पवावे प्रका शक
झाल्यानंतर आगरकांवर भेसारी पवाची ज्वाबदारी राहिली नाही असे
अधिकृतरित्या भेसारीक्ये ११ ग्रान्टोवर, १००७ रोजी वाहीर करण्यात आले.
त्यानंतर सुधारक पर निधेयर्यन्त आगरकांनो भेसारीक्ये ने काही तेज लिहिले आलेत
ते सर्वे लिहून आलेला म्हणूने या उदासाली प्रक्रिया झाली आहेत.

आगरकर भेसारीवे संघादक असलानाऱ्या कागाठोड भेसारी वावल्यावर एक
गोळट विशेषा उगाचले ती म्हणवे भेसारी आणि मराडा हो पौ सुरु
करताना सामुदा किं ज्वाबदारीन्या तत्त्वावे संस्थापकानी वे दौरण उखलेले होते
व तेव पहिल्या सहा कर्त्तावत असेवेद्देश स्पष्टट केलेले होते. त्यांमाणी वागणे
आगरकांना उधिक मुख्योड झाले. म्हणून तर त्यांना भेसारीनांनी असेला संबंध
तोहून और सुधारक काठाचा लापला. या ठिळ टिळ याच कोणत्याहो प्रकारे

ठोकांबी मने न दुःखका स्थांबी आपल्या परिवे समृद्ध घालून अडवणी आणि स्थांब्या कुलाने नवोन विवार स्थांब्या गडी उत्तराखण्याब्या मूळ्या धोरणास बांधीउ ता आहे. भेसरोवे वे धोरण ठरवले होते स्थामध्ये पुढे फारक पडत गेला आणि तो कशामुढे पडत गेला यावे विस्तेकाण ओळमान्य टिळांनो ११९ नंबरे लिहिलेल्या पका लेळात डाले आहे.^{४६} भेसरोस सर्व नुऱ्या गोळटी आहेत ठगाव वाढाव्या. स्थाव किम्पिहो व्यंग नाहो असे क्षीच वाढत नजूते व वाढलेहो नाहो. परंतु नवे विवार आणि नव्या गोळटी ठोकांस सांगाना स्थान भेवड मूळ न मानता व स्थांवे वे नाहो म्हणणे असेहे ते पूर्णपणे खाचत घेऊन स्था धोरणाने नव्यानुऱ्यावा भेड घातवा पाहिजे. व स्थाकरिता वितक्या स्वष्ट व निर्भिंदियणाने शही गोळटी समाचारपुढे मांडणे बहा आहे तिव्यारितीने तडा मांडल्या पाहिजेत असे भेसरोकारांवे कठ आहे.^{४७} याप्रमाणे भेसरो आणि मराठा पर्थांब्या नंस्यापकांनो उत्तराखण्या मूळ धोरणाशी मिळी-नुळी होतो हे कोणीहो मान्य कराय्यासारलेच आहे.

भेसरोतोल अन्य किंवा :

स्था काढात पावलेला गाणासो एक वाद म्हणवे दादाबी विस्तृद रसमाबाई या उत्तराखण्या अनुठांगाने निर्माण हालेला वाद. रसमाबाई हो एको शिंसाब्या उत्तराखण्या खाराधीत वादावा किंवा असेहो एक अत्यंत कठेलार वहिला होती. इ.स. १०५५ ते १०६० या वार कांडिया काळाधीत पका उत्तराखण्या प्रसिद्धो झालेला आल्या. स्थांवे बाल्यणांच दादाबी मिळावी यांब्या शो उरन झाले होते. उहानमणी बढील्या-यांनी उद्देशी उरनावी बंधे मोठेपणी स्वोका स्व बापले उठवंवरीत आमुळ्य आपल्याला पसू नस्तेल्या नव्याबरोबर घालविण्यावे रसमाबाई नाका ठेले. ठेंडा तिवा परिद दादाबी मिळावी याने पत्नीवा ठाका आपल्याला मिळावा उसा अर्व न्यायाल्याकडे गेला. इ.स. १०६५ ते १०६० हे दादाबी-रसमाबाई प्रकरण बोवे गाव्हे. स्थांब्यावर बरोब

म्लृसुख वर्णा होठन स्थानंधाने उत्ताठोन बृद्धशंखे रकानेव्या रकाने पल्ल
भेळे.^{१०} याचोहो वर्णा स्थानेठो भेसरीने भेळो आहे. वा वादावी सर्वसामान्यपणे
वा सा अंगफल्ये वर्णा फाल्यावे दिगून भेळे. ते पुढीव्यामाणे १ व ११ प्रिति, १४४६,
१, ११ व ११ मार्च, १ प्रिति, ३१ मे, ७, ११ व १० जून, १ जुलै व १० सन्हैना,
१४५०. या खोल्याकी फक्त १२ मार्च, १४५० व्या अंगाठोउ कोठा ड्ला भेळ
भेसरानो टिळांब्या लेनसंग्हाक्ये घेलेला आहे. तेहा याचा अर्थ रसायावाई
प्रकरणातील असणारे दुसरे भेळ हे टिळांवे हातवे नाहील असे सम्बाणे योरय आहे
काय? आणि तसे गृहीठ धरले तर तो भेळ टिळांनो लिहिण्यास काहो तरी लाई
असे कारण होते हे सिद्ध करावे लागते. दक्षावी अवस्थाता या किंचायावरब्या
निश्चिन्नाने व्यापक्ले झाठ अंगे अधी राक्षीय को पासाविक; 'यावावरब्यो झाठ
अंगाठ विहुराठेलो वर्णा यासेरीव रसायावाई प्रकरणासंबंधीवा सर्व सामान्यपणे वा सा
अंगाठील बद्दूर (हा टिळांब्या हातवा वाढो) ' राक्षहादूर रान्हे यांवे अपूर्व
' युभित्वापत्त्व ' किंवा ' मास्त्रापेठोल स्मा ' आर ' फिरेल हायस्कुलाठोल
गिराण्याम ' यासंबंधीवो टिळांवी लेनमाला हे सर्व भेळ टिळांब्या हातवे कसे
समजेत तर १४४९ ले १४५० पर्यंत आपरक्त भेसरीकार असाना टिळ भेसरीठ विपुल
लिहीठ होते असे मानवे लागते. पण तसे गृहीठ धरण्यात असण आहे तो झाठ
को स्वरूप: केवरानोव वारंवार दिलेल्या याहोवो.^{११} यांडो योदून असून हाताठ
लेणां लेन लिहिण्यावी म्हारून विशेषा होस नाही असे काय हे टिळव एक
भेसरी-फाठा परांब्या यूठ प्रकर्त्ताक्ये होते^{१२} असे केवर सांघात, एक्टेव नव्हे
तर^{१३} एकाचा अग्लेसेरीव शास्त्रीयोवा व मुहाम आपणांक्ते नेहून घेलेल्या
किंचायाविकाव टिळ हे वर्णान्यवाच्या इता योडीठ फारी सन पाठीत नसल.
असाहो ते इताता देताव.^{१४} टिळ हे भेसरीवे वाहोर संगाढ द्वौष्यापूर्वी यांनो
भेसरीठ फारव योडे तेळ लिहिले^{१५} एक्टेव नव्हे तर^{१६} आगरकारापेक्की टिळ हे
१४५० सालो भेसरीवे संगाढक ठस वाहोर फाळे तरी स्थानंतरा बोव दिवस्यव्यंत
हे भेसरीठ लिहीठ नसल.^{१७} याबद्दल तूह भेसरानोव संशय नाही.^{१८}

होसे पाहिले तर आपरकरांना विषयार्थी दगोपासूनव लिंगाण कराऱ्याची होसे होतो. ठेण्हा कलंगानव्याकच्ये लिंगाण कराऱ्याचा ठिक्काना अखेळा बंटावा आणि आपरकरांची मुख्यीच अखेळो त्याकाळीठीली आवड क्वात खेळो तर केवरीच्या सुखाठीच्या कर्तीतोल झालून ' ठिक्कांच्या हात्ये ' असे गुहीत धन वे काही लेज केवरांनी निश्चलेले आहेत. हे सर्व लेज ठिक्कांचे अखेलील किंवा नाही बशाप्रकाराचो गंका व्यवस्था सात्यास तो फारउ दुकोची ठरेल असे वाढ्य नाही. त्याकामाणी काकासाहेब आठिकरांनी लिहिलेले लेज ठिक्कांचे सम्मून भेजरांनी हे ठिक्कांच्या लेजसंहाराच्ये समाकिंठ कॅन वफळ केलो असल्याचे दिलून घेते. कारण ' दलकाची आवश्यकता ' या किंवाकाचा आठ अंकात आखेला दोषी बशाप्रकाराचा निश्चिंह हा आपरकरांच्या हातवा डासावा असे वाढते. त्याच्ये प्रथमकः धर्मगास्तावा अहापोह केला असल्यासुदे तो ठिक्का शिवाय दुखी कोणी करणे आवश्यक असे भेजराना वाढते अखेल परंतु मूळ लेजाक्योल एका ठडटियेकच्ये ' या निश्चाठील वराव पाण ' राबसाहेब यंडिकरांच्या हिंदुधर्मगास्ताया हांगी प्रवाणातून खेळेला आहे बशाप्रकाराची स्वच्छ व्युती निंदी आहे. आणि ती वर अकात खेळो तर हा निश्चिंह लिहिलासाठी ठिक्कांसारख्या धर्मगास्तायच्ये ठरेब अणणा-या पंडितांची आवश्यकता नव्हती याची बाणीच होते. त्या निश्चाठाचा पकंदरीठ आगम व त्यातील पाणा पाहिल्यास तो आपरकरांच्या हातवा असण्याची दाट गळक्या वाढते. त्याच्युमाणी मिस्टर्स अंगास्तावरील युस्तकावा किंवा प्रोटॅच्या प्रोस्त्या इतिहासावा निश्चाठाराने खेळेल्या आधारावॅन आणि ग्रीष्म व रोम या देशांच्या इतिहासातील दिलेले दासले, निश्चाठ्या असुराधीठ दत्तक घेण्याच्या पद्धतीचा अंगास्तायुद्याम केलेला विवार, शुआरणीचे पाणांचे सारसे वाहू असावे याकाक्तवा आप्रह इ. वेशिष्ठाच्ये याकाक्तीठ अकात घेण्यासात्तो आहेत. कारण ग्रीष्म आणि रोम या देशांच्या इतिहासातील ठदाहरणी देऊन आपले लेज सरविण्यावा आपरकरांचा नेहमीच ओढा होता.

त्यानंतर ' आधी कोण ? सामाजिक को राजकीय ? ' या किंवाकाच्या ठेण्हांच्या पाठाणावा पोडावारा आणि त्यासंबंधी नसे ही ठिक्कांचीच

बाहेठ आणि तो आपरकर्तांनी दिलेलो नाहीठ असे काहींना बाढे. सुधारकाठोड निर्धारक्ये आपरकर्तांनी यासंघंती पांढळेलो मूमिन ते ऐसीसहै असाना देशीछ मांडोठ होठे. आणि याच अस्पनेवा आपल्या क्षमावर प्रवाच घेऊ. “ पेशवा ईशा वो पोड इशाळा वो आम्हो सामाजिक व धार्मिक स्थिती वशी पाहिले होठी उगी नव्हाली झणून इशाळा ” असे उांयून “ आम्ही आपली त्रुहसिती व क्षमावर सुधाराव्याचा प्रथम प्रस्तॄन ऐला पाहिले व तो करण्यास असंविग्रहूल काढ बाहे ” आणि अनिवार्य देणारे सुधारकाठोड आपरकर आपल्या डोअंगांवीर असाल. “ आणि झणूनव ” राजकीय आधी सामाजिक मावून “ डगाड्गारवी मूमिन ऐसीसहै असानी आपरकर्तांनी ऐली असावी आवार विष्वास तेवणे आपल्याला अवध बाढे. “ बाठक्किंवा ह नसावा किंवा पुनक्किंवा ह असावा असे इच्छावात आम्हास कोणी इखाल असे नाही पण यासंघाने “ परावा कावडा ” काणे आम्हास वरे बाळ नाही....बाठक्किंवा हावा प्रवार ए असानाही या देशाने विदान महाराष्ट्राने गेल्या गठकात घरेव पोठे पराश्रम ऐले व बाठक्किंवा हावा प्रवार ए नसानाही पूळीवरीछ पुळज लोकांनी स्वातंत्र्य घेले गाहे व ते खिसेस लागले गाहेट. कोणत्याही देशांव्या विष्वास एकद कारण असे तर ते दूर करण्यास अव्याप्त पडतो ना. “ ही ऐसीसहै आपरकर्तांवी मूमिन टिळांसारव्या सहका-यांव्या मूमिनेशी मिळविलेल्या इतोठी. ”^{५५}

आसंवीन्या साठ काठीठोड ऐसीसे अंक बाबाना सूका पोडटोवा ठसा क्षमावर अमरल्यासेतीव रहाव नाही. न्या सामाजिक बाठीकिंवीन्या व इत्यांन्या किंवृत्तावाक्ष आपरकर्तावे टिळ वोरे त्यांन्या छका-र्यावोवा स्वूत्तमानाने एकद होवे त्या सुधारणा आपरकर्तांनी किमान सुधारणा स्वावल्या तर त्यांन्या सहका-यांव्यादुळटोने त्या आठ सुधारणा होत्या. त्यामुळे न्या यांव्याव टिळांसाते त्यांवे सहकारी ठ्यार नव्हते. गिवाय त्या सुधारणाही कोणत्या मार्गाने घडकून आणाव्याव यावहाल आसंपासून मरमेद होठे. आपरकर्तावी

त्वामुदे कुकंठा इोजी स्वापाकिक होते। ऐसीरी चंचलता ही कौड़ी फौहण्यासे रीब आगरकराना प्याब राहिला नाहो। तसे करताना सर्वांनी पक्षलाने ठारलेले धोरण छुपाल्य देऊन आगरकराना नवी बाट शोधावी लागली।

સંક્ષિપ્ત

- ૧) દેગપાંડે સુંદા, શોયાન પણોણ આગરા, પૃ. ૧૧.
- ૨) બેસરી, ૧૫ ફેલ્ટુંબારી, ૧૮૭૧.
- ૩) ફઢકે ય.દિ., ગોધ : બાંસુયાંદાચા, પૃ. ૧૦.
- ૪) કિતા, પૃ. ૧૦.
- ૫) માછાઓલાં મ.સંચ., અનસ્થી ખૌ.ના., વિલણુ સૂછણ વિપદ્ધારા, પૃ. ૧૫.
- ૬) બેસરી, ૧૬ જૂન, ૧૮૭૧.
- ૭) ફઢકે, ય.દિ., ઘ્યરોલ, પૃ. ૧૧.
- ૮) કિતા, પૃ. ૧૧.
- ૯) બેસરી, ૧૦ આવટોબાર, ૧૮૭૧.
- ૧૦) બેસરી, ૮ જાનેસારી, ૧૮૭૧.
- ૧૧) બેસરી, ૧૧ ફેલ્ટુંબારી, ૧૯૦૧.
- ૧૨) બેસરી, ૧૬ ડિસેમ્બર, ૧૮૭૧.
- ૧૩) બેસરી, ૧૦ જુલૈ, ૧૮૭૧.
- ૧૪) બેસરી, ૧૦ જૂન, ૧૮૭૧.
- ૧૫) બેસરી, ૮ જાનેસારી, ૧૮૭૧.
- ૧૬) બેસરી, ૧૧ માર્ચ, ૧૮૭૧.
- ૧૭) બેસરી, ૧૭ મે, ૧૮૭૧.
- ૧૮) ફઢકે ય.દિ., ઘ્યરોલ, પૃ. ૧૨.
- ૧૯) બેસરી, ૧૭ એપ્રિલ, ૧૮૭૧.
- ૨૦) ફઢકે ય.દિ., ઘ્યરોલ, પૃ. ૧૨.
- ૨૧) બેસરી, ૧૦ ફેલ્ટુંબારી, ૧૮૭૧.
- ૨૨) બેસરી, ૬ માર્ચ, ૧૮૭૧.
- ૨૩) ફઢકે ય.દિ., ઘ્યરોલ, પૃ. ૧૪.
- ૨૪) કિતા, પૃ. ૧૪.

- ११) किंवा, पृ. २४.
- १२) बेसरी, ११ फैसलारी, १०८।
- १३) फळके य.दि., अप्रौक्त, पृ. २४.
- १४) बेसरी, ११ दुले, १०८।
- १५) बेसरी, ११ दुले, १०८।
- १६) बेसरी, ११ संचार, १०८।
- १७) बेसरी, ११ एप्रिल, १०८।
- १८) बेसरी, ११ डिसेम्बर, १०८।
- १९) बेसरी, ११ अप्रिस्ट, १०८।
- २०) बेसरी, ११ अप्रिस्ट, १०८।
- २१) बेसरी, ११ अप्रिस्ट, १०८।
- २२) बाल्कन या.दा. (खादक) संयुक्त भावरक्ष : निर्मल संह, पाय १ रा,
पृ. ५०।
- २३) बेसरी, ११ दून, १०८।
- २४) बेसरी, ११ प्रिल, १०८।
- २५) बेसरी, ११ अक्टोबर, १०८।
- २६) बेसरी, ११ मे, १०८।
- २७) फळके य.दि., अप्रौक्त, पृ. १०।
- २८) बेसरी, ११ मार्च, १०८।
- २९) बेसरी, ११ प्रिल, १०८।
- ३०) बेसरी, ११ दुले, १०८।
- ३१) बेसरी, ११ मार्च, १०८।
- ३२) बेसरी, ११ प्रिल, १०८।
- ३३) बेसरी, ११ दुले, १०८।
- ३४) बेसरी, ११ मार्च, १०८।
- ३५) बेसरी, ११ प्रिल, १०८।
- ३६) बेसरी, ११ दून, १०९।
- ३७) बेसरी, ११ बानेश्वारी, १०९।
- ३८) बेसरी, ११ दून, १०९।

११) फडके य.दि., अप्रौष्ठ, पृ. ३.

१२) बेसी, १ चान्दोली, १४४१.

१३) फडके य.दि., अप्रौष्ठ, पृ. १।

या संदर्भात् नमूद केस्याग्रवाणे केसरीन्या छत्यन्नावा व कोगत्वाही
छप्पतोवा क्षुडाही संबंध नमहता. आपरकरान्या शूल लेज्जील भरा
शब्द उदाम असावा असे वाढते. उदाम शब्दावा अर्थ एक पै असा होतो.

१४) किंता, पृ. १८.

१५) बेसी, १४ दूऱ, १४००.

१६) फडके य.दि., अप्रौष्ठ, पृ. १८.

१७) बेसी, ११ फेट्कुलारी, १९९.

१८) फडके य.दि., अप्रौष्ठ, पृ. ११८-११९.

१९) किंता, पृ. १०.

२०) किंता, पृ. १०.

२१) आम्बेकर मा.दा. (संपादक), आपरकर निष्पंखुङ्ह पाण १ ता, पृ. ११।

२२) बेसी, १ संदर्भात, १४४४.